

Дуфенюк Оксана Михайлівна,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФІНП Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВДА VS БРЕХНЯ: РИЗИКИ НЕДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Допит дитини, яка стала жертвою сексуального насильства, є однією із найбільш важливих, найбільш інформативних та водночас найбільш складних слідчих (розшукових) дій. І скільки б ми не вивчали тактику і не готували слідчих у таких справах, як слушно стверджують зарубіжні фахівці, важливо зрозуміти: «ідеального» допиту не існує [1, с. 3]. Складність полягає в необхідності врахування психо-емоційного стану дитини, ступеня її розвитку та зрілості; необхідності детального обговорення специфічного типу протиправних дій, які пов'язані з інтимною сферою життя; необхідності мінімізації повторного травмування дитини через повторне переказування та переживання події; необхідності долати умовні психологічні бар'єри страху, осуду, сорому, тривоги, які часто виникають у неповнолітніх потерпілих. Отримані показання, як і інші джерела доказів у кримінальному провадженні, підлягають ретельному оцінюванню. При цьому слід враховувати існуючі ризики формування недостовірних показань у дітей.

Розглянемо докладніше типові чинники, які можуть зумовити або свідоме подання неправдивої інформації дитиною (обман), або несвідоме, помилкове сприйняття та розуміння ситуації і, як наслідок, повідомлення неправдивої інформації (помилка), або неповідомлення фактів, про які слід було б сказати працівникам поліції (приховування правди).

Ризик зумовлений чинником віку та зрілості. У багатьох наукових працях та практичних рекомендаціях звертається увага на те, що спілкування з дитиною у рамках кримінального провадження має відбуватись з урахуванням її вікових, фізіологічних та психологічних характеристик. Керівні принципи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р., містять чітку вказівку, що правосуддя, дружнє до дітей (*child-friendly justice*), має бути доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини [2, с. 17].

Увага до віку та зрілості невивадкова, адже дитина може бути схильна фантазувати, перекручувати факти, не володіти знаннями (наприклад, про частини тіла) для опису маніпуляцій, які могли відбутись, або ж просто не розуміти вчинюваних з нею дій. Так, за

даними одного з досліджень, під час якого провели експеримент – гру з дітками, а потім їх опитували про цю гру, було з'ясовано, що 5-річні діти частіше, ніж 3-річні діти, помилково стверджували, що вони грали з чоловіком. Однак, відповідаючи на прямі запитання, 3-річним дітей було легше піддати маніпулюванню і отримати неправдиве зізнання, що вони грали з ним [3]. Навіть діти одного віку мають різний досвід переживання ситуації, говорять про подію з різним рівнем деталізації та чіткості [1, с. 1].

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; обирати тактичні прийоми та комунікацію залежно від вікової групи; проконсультуватися з психологом до початку бесіди; більш ретельно вивчати дані про дитину, щоб налагодити позитивний контакт та подальшу бесіду.

Доволі часто рекомендується використовувати від час допиту неповнолітніх потерпілих від сексуального насильства анатомічні ляльки (див. фото 1), але не все так однозначно. З одного боку такі засоби допомагають долати мовний дефіцит у дітей, що виявляється у неможливості мовними засобами описати дії сексуального характеру, а з іншого – діти не завжди розуміють символічної природи таких лялек [4, с. 42]. Для ефективної роботи з ними потрібна обережність, знання психології дітей різних вікових груп та практика. Як показують результати експериментальних досліджень групи науковців (М. Брюк, С. Сесі, Е. Франкуер та Е. Ренік), інколи такі засоби можуть стимулювати подання фіктивних відомостей дітьми. Вчені розділили діток 3-х річного віку на дві підгрупи. Дітям однієї підгрупи лікарі провели звичайні медичні огляди (у тому числі геніталій). Діти другої контрольної підгрупи не піддавалися огляду геніталій. Потім опитали дітей і виявили наступні результати: 1) відразу після огляду діти з однаковою точністю показували і на ляльках, і на своєму тілі усі дії лікаря; 2) діти неточно повідомляли дії, пов'язані з геніталіями; 3) анатомічні ляльки збільшили кількість помилок щодо того, що робили лікарі (а саме показували дії проникнення, яких насправді не було) [5]. Фахівці висловили скептицизм щодо доцільності використання таких засобів. Натомість науковці, які й далі вважають анатомічні ляльки важливим інструментом пізнання істини, все ж рекомендують надавати їх дітям для демонстрації тільки після того, коли такі потерпілі вже описали деталі сексуального насильства і після цього можуть все сказане показати [6, с. 123].



Приклад комплекту анатомічних ляльок для проведення процесуальних дій з неповнолітніми потерпілими

Ризик зумовлений чинником травми. З цим чинником пов'язане небажання дитини повідомляти достовірну інформацію про злочин через перебування у складному посттравматичному стані. Вияви такого стану можуть коливатися від надмірного збудження і агресії до повної замкнутості та мовчання. Депресивні стани частіше зустрічаються у дітей старшого віку. Натомість дітки молодшого дошкільного віку можуть і не мати, на перший, погляд складних переживань, оскільки часто приймають певну насильницьку модель поведінки, як таку, яка «повинна бути», не маючи при цьому «здорового прикладу» відносин і відповідно й усвідомлення того, що насправді так «не має бути».

У посттравматичний період показання можуть бути заплутаними, суперечливими, можливі прогалини у слідах пам'яті дитини. Вчені звертають увагу, що спогади дітей, які зазнали крайніх форм травмування, вибудовуються не в лінійному режимі, а як «спалахи», а тому особі, яка допитує, слід зменшити очікування і бути готовим, що такі діти не зможуть розповісти послідовно про подію, до них неможливо застосовувати форсований стиль бесіди. Таким дітям потрібна постійна підтримка і ймовірно доведеться проводити повторні допити [1, с. 5].

Тактика дій: з'ясувати чи були симптоми, ознаки тяжких переживань дитини після події (серії чи періоду певних подій насильницького характеру); заохочувати дитину давати правдиві показання; проконсультуватися з психологом до початку бесіди; пояснювати дитині послідовність подальших кроків на кожному етапі процесу для формування більшої впевненості, стабільності та передбачуваності дій, відчуття захисту та неможливості повторення

актів насильства; застосовувати тактичні прийоми актуалізації ідеальних слідів у пам'яті дитини.

Ризик зумовлений чинником реакцій. Ризик формування неправдивих відомостей у пам'яті дитини може виникнути у відповідь на її спостереження, що при повідомленні певної інформації в оточуючих виникає реакція осуду, негативних емоцій [7, с. 133]. Суттєвий вплив має не тільки реакція працівників поліції, але й батьків, інших родичів або сторонніх осіб, яким стало відомо про ситуацію випадково (сусіди, однокласники, друзі у соціальних мережах та ін.). Такий страх осуду, насміхань зі сторони однолітків та сорому може призвести до свідомого приховування певної інформації, бажання швидше про все забути, повідомлення про те, що насильницькі дії не були доведені до кінця, що може суперечити іншим, зібраним у кримінальному провадженні доказам. Реактивний стан вмикається також у відповідь на очікування працівників поліції. Перехід від питання до питання надто швидкий, мовчазні паузи постійно перериваються. Дитина бачить, що очікування високі, і вона намагається їм відповідати. Як наслідок, відчуває себе змушеною знайти відповіді на всі питання у своїй пам'яті [1, с. 1]. Зрозуміло, що якщо чогось бракує, така дитина буде вдаватися до придумування відсутніх фрагментів інформації, а це детермінує недостовірність показань.

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; реагувати на повідомлення дитини спокійно, без осуду; давати більше часу для переходу від одних питань до інших, витримувати паузи, необхідні дитині для формулювання відповіді; більше пояснювати послідовність подальших дій для формування почуття захисту та безпеки; застосовувати прийми переконання у необхідності викриття та попередження таких фактів та покарання винних осіб. Однак важливо при цьому не обіцяти того, що не є у сфері відповідальності працівника поліції або не можливі для виконання.

Ризик зумовлений чинником сугестії. Сугестія передбачає можливість навіювання інформації. Часте повторення навідних питань, формулювання підказок з часом може привести до бажання пристосуватися дитині до особи, яка проводить допит. Надання дитині дезорієнтуючої інформації про події, які відбулися, що може ускладнити процес спонтанного пригадування, особливо у дітей від 4 до 6 років. Не можна цілком виключати також ймовірність нав'язування дорослими певних неправдивих спогадів про подію, що з часом узгоджується з попереднім досвідом дитини і тоді вона сприймає вигаданий нав'язаний факт як реальний [7, с. 133]. Крім того, за даними багатьох зарубіжних досліджень саме проведення повторних допитів (процесуальних інтерв'ю) може викликати небезпеку навіювання [8, с. 373; 9; 10].

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; формулювати максимально відкриті питання; діагностувати за участю психолога схильність дитини до навіювання або самонавіювання; застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на налагодження

позитивного контакту та щирого спілкування на відверті теми з дитиною у дружній обстановці і без участі осіб, які мають вплив на дитину. Законні представники можуть спостерігати за процесом опитування через канали відеомоніторингу у іншому приміщенні «зеленої кімнати».

Ризик зумовлений чинником обману. Не можна виключати можливості виникнення ситуації свідомого обману. Причин повідомлення неправдивої інформації може бути кілька. По-перше, дитина, хоча й стала жертвою сексуального насильства, має почуття прив'язаності до свого кривдника (так званий, стокгольмський синдром), хоче виправдати його, тому повідомляє недостовірні факти (обман полягає у заперечуванні факту насильства, яке дійсно було). По-друге, дитина в такий спосіб намагається привернути до себе увагу, шукає емоційного відклику (любові, жалю, співчуття, турботи) (обман полягає у вигадуванні факту насильства, якого не було). По-третє, дитина обмовляє конкретну особу з метою помсти або на ґрунті ревнощів тощо. Діагностувати обман складно особливо у дітей старшого шкільного віку. За даними зарубіжних досліджень, діти більш схильні говорити правду, якщо перед бесідою вони дали таку обіцянку [1, с. 8]. Відтак важливо не нехтувати роз'яснювальною роботою і переконувати дітей говорити правду.

Тактика дій: заохочувати дитину давати правдиві показання; поконсультуватися з психологом; з'ясувати наявність у минулому схожих інцидентів обману; застосувати тактичні прийоми переконання у необхідності надання достовірної інформації.

Безумовно, проведене дослідження не можна вважати вичерпним, проте воно дає уявлення про можливі «підводні камені» слідів у пам'яті дитини, що постраждала від сексуального насильства. Не слід все, що каже дитина, вважати *a priori* правдою. Результатом допиту дитини є показання, які повинні піддаватися критичній оцінці, як і всі інші докази у кримінальному провадженні. Окрім знань про належність, допустимість та достовірність доказів, потрібне чітке розуміння ризиків, пов'язаних із формуванням неправдивих показань саме таких дітей, які стали жертвами сексуального насильства, і відповідно обирати тактику дій з метою нівелювання негативних чинників, які є перешкодою на шляху встановлення істини.

Список використаних джерел

1. Newlin C., Cordisco Steele L., Chamberlin A., Anderson J., Kenniston J., Russell A., Stewart H., Vaughan-Eden V. Child Forensic Interviewing: Best Practices. *Juvenile Justice Bulletin*. September 2015. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/248749.pdf>.
2. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
3. Quas J.A., Malloy L.C., Melinder A., Goodman G. S., D'Mello M., Schaaf J. Developmental Differences in the Effects of Repeated Interviews and

Interviewer Bias on Young Children's Event Memory and False Reports. *Dev Psychol.* 2007. 43(4). P. 823–837. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.4.823>.

4. Bartol C.R., Bartol A.M. *Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Justice*. Thousand Oaks, Calif. ; London ; New Delhi: Sage, cop. 2006.

5. Bruck, M., Ceci, S. J., Francouer, E., Renick, A. Anatomically Detailed Dolls Do Not Facilitate Preschoolers' Reports of a Pediatric Examination Involving Genital Touching. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 1995. 1(2). 95–109. URL: <https://doi.org/10.1037/1076-898X.1.2.95>.

6. Kapardis A. *Psychology and Law: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

7. Reference Guide on Protecting the Rights of Child Victims of Trafficking in Europe. UN Children's Fund (UNICEF), 2006. 202 p. URL: <https://www.refworld.org/docid/49997af7d.html>.

8. La Rooy, D. J., Katz, C., Malloy, L. C., & Lamb, M. E. Do we need to rethink guidance on repeated interviews? *Psychology, Public Policy and Law*. 2010. P. 373–392. URL: <https://doi.org/10.1037/a0019909>.

9. Hershkowitz, I., Terner, A. The effects of repeated interviewing on children's forensic statements of sexual abuse. *Applied Cognitive Psychology*, 2007. 21(9). P. 1131–1143. <https://doi.org/10.1002/acp.1319>.

10. Santila, P., Korkman, J., & Sandnabba, N. K. Effects of interview phase, repeated interviewing, presence of a support person, and anatomically detailed dolls on child sexual abuse interviews. *Psychology, Crime & Law*. 2004. 10(1), P. 21–35. <https://doi.org/10.1080/1068316021000044365>.

Єфіменко Ігор Миколайович,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Назаревич Вікторія Олександрівна,

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

**ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ
СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ В УКРАЇНІ**

Історія розвитку законодавства про статеві злочини сягає в далеке минуле, коли відповідальність за ці делікти регулювалася в основному церковним законодавством. Однак уже Статут князя Ярослава (1015–1054 років) «Про церковні суди» передбачив не тільки церковно-правову, а й кримінальну та цивільно-правову відповідальність. Залежно від соціального статусу потерпілого, нормами цього Статуту передбачалася юридична відповідальність за зґвалтування (ст. 3), групове зґвалтування (ст. 7), двоєженство (ст. 16), блуд з черницею і скотолозтво (ст. 18), статеві зносини між родичами і свояками (ст. 12, 14–15, 19–23), включаючи,